© Studia methodologica, ISSN 2307-1222, No. 40. 2015

Studia methodologica 2015; (40)

ПРИЙОМ РЕПЛІКАЦІЇ ЯК СПОСІБ АВТОРСЬКОЇ НАРАЦІЇ У РОМАНІ В.ЄШКІЛЄВА «УСІ КУТИ ТРИКУТНИКА»

Оксана Гольник

Кандидат філологічних наук, доцент, кафедра української літератури, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка (Україна), 25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка 1, e-mail: oksana_kuhar@ukr.net
UDC: 82.09(821.161.2 – 3′06)

ABSTRACT

Golnyk Oksana. An artistic device of replication the author's narrative in the novel V.Yeshkilyeva "All the angles of a triangle".

The article is examines the the experiments of narrative techniques author's in the novel V.Yeshkilyeva "All the angles of a triangle." Using the approaches and principles of structuralism, elucidated and described receiving replication mechanisms for by which the writer realizes picture of metahistorical and metacultural and comprehension of life generally and Ukraine in particular. Established that this an artistic provides for semantic center, which is represented by the respective author ideologeme images of characters (in the analyzed the artwork – image Sofia). This semantic links replicated in similar tissue text informative in terms of symbols (Navna, Karna / Krom, androgynous), the characters, compositional characteristics. Semiotic approach allowed us to determine the key images that implement this method, and reveal their semantics (by clarifying the matrix of intertextuality) and thus find the author's position – priority Gnostic comprehension of the phenomena of entity. These observations are important in the context of poststructuralist approach to understanding the mystical and esoteric strategies in modern Ukrainian literature in general and in particular the work of V.Yeshkilyeva.

Key words: author's narration, replication, symbol, mystical and esoteric strategy, intertextuality.

Гольник Оксана. Прийом реплікації як спосіб авторської нарації у романі В.Єшкілєва «Усі кути трикутника»

У статті порушена проблема експериментів В.Єшкілєва із прийомами авторської нарації у романі «Усі кути трикутника». Застосовуючи підходи і принципи структуралізму, з'ясовано й описано механізми прийому реплікації, за допомогою якого письменник реалізує картину метаісторичного та метакультурного осягнення буття загалом та України зокрема. Встановлено, що цей прийом передбачає наявність смислового центру, у якому авторська ідеологема репрезентована відповідними образами-символами (в аналізованому творі – образ Софії). Цей змістовий посил реплікується у тканині тексту аналогічними в інформативному плані символами (Навна, Карна/Кром, Андрогін), образами героїв, композиційними особливостями (троєкратність). Семіотичний підхід дозволив визначити ключові образи, що реалізують цей прийом, та розкрити їх семантику (завдяки з'ясуванню інтертекстуальної матриці) і, таким чином, конкретизувати авторську позицію у творі – пріоритет гностичного осягнення феноменів буття. Ці спостереження є важливими у контексті постструктуралістського підходу до осмислення містико-езотеричної стратегії як в сучасній українській прозі загалом, так й у творчості В.Єшкілєва зокрема.

Ключові слова: авторська нарація, реплікація, символ, містико-езотерична стратегія, інтертекстуальність.

Роман В.Єшкілєва «Усі кути трикутника», опублікований 2012 року, став резонансною подією, оскільки був присвячений «канонізованій» постаті української культури – Григорієві Сковороді. Твір захопив і читачів, і критиків. У першому випадку якісно розроблена інтрига, загадка, несподіване «прочитання» образу філософа доби бароко, який виявився близьким до масонських лож, а також сучасні події, що стають продовженням лінії оповіді про

таємні вчення, ритуали, забезпечили високу читабельність цього тексту. Коли роман став об'єктом фахового вивчення, у власне літературознавчому полі були порушені проблеми жанрової приналежності твору (О.Галич [5], І.Корнелюк [9]), сюжето- та образотворення (П.Білоус [2], М.Микицей [10], Т.Трофименко [11]), а також інтерпретації образу Г.Сковороди (І.Шаталова [12]).

В.Єшкілєв – митець із сформованою оригінальною манерою, домінантною ознакою якої є конспірологічна або містико-езотерична складова, а точніше *стратегема* (від давньогрецьк. στρατήγημα — військова хитрість) — хитромудрий план, оригінальний шлях досягнення військових, цивільних, політичних, економічних або особистих цілей). Цей термін, на наш погляд, максимально точно виражає тенденційність оповідної манери митця, що впливає на композиційні особливості його творів. Так, І.Корнелюк, М.Микицей, О.Галич та інші критики майже одностайно вказали на двоплановість (двовекторність) сюжетів В.Єшкілєва. За аналогією її можна назвати «вертепною», адже один вимір авторської оповіді присвячений подіям так званого профанного (наприклад, шпигунсько-пройдисвітські мандри Г.Сковороди Європою, близькість до таємних товариств, завданням яких є створення на теренах Тартарії вільної республіки, протистояння між католицькою церквою (точніше – інквізицією) та орденами, історія таємної зброї й отрути тощо), а другий – реалізує ідеї сакрального характеру, переважно гностицизму. Перший «поверх» його сюжету призначений для масового читача, а другий – реципієнтові-інтелектуалові, посвяченому або такому, котрий став на цей шлях. Тут не тільки реалізується принцип інтелектуальної гри, а відбувається введення читача у світ авторських інтенцій. Це приховане у сюжетному лабіринті бачення письменником сутностей буття.

Тому не лише сам ідеологічний посил митця (з огляду на самоідентифікацію В.Єшкілєва як посвяченого [6], сумніву немає в тому, що на ідейному рівні матимемо справу із гностичним трактування феноменів буття), але й специфіка його реалізації у творі становить предмет особливого літературознавчого зацікавлення, а його недослідженість формує актуальність студії. Тож завданням пропонованої статті є визначити механізми реалізації авторської містико-езотеричної наративної стратегії у романі В.Єшкілєва «Усі кути трикутника», з'ясувати й описати їх змістове наповнення завдяки конкретизації інтертекстуальних зв'язків твору. У реалізації поставлених завдань оптимальним є застосування структуралістського та семіотичного підходів, які дозволять сформувати уявлення про структури, що втілюють авторську позицію у тексті, їхні функції у творі, а також розкрити код образів-символів, завдяки яким формується містико-езотеричний дискурс. Утім, зауважимо, що вони відіграють допоміжну роль, адже важливим залишається вивчення тексту В.Єшкілєва з позицій постструктуралізму, адже цей твір – інтелектуальна гра автора із читачем, яка формує метаісторичне та метакультурне переживання буття, підводить до усвідомлення метаісторичної і метакультурної суті України, реалізовану через витончено збудовану інтертекстуальну матрицю.

Критики роману В.Єшкілєва «Усі кути трикутника» були одностайними щодо деканонізаційності образу Г.Сковороди, адже саме такою була оприявнена у тексті авторська позиція: професор Гречик веде мову про «гуманітарний міф», в якому представниками «аграрної цивілізації» (читай – профанним світом) культивується образ Сковороди – народного філософа, котрий «ходив босий селами, грав на сопілці, проповідував сердечну науку…» [8, с. 17]. Але при цьому дослідники потрапляли у нову смислову «пастку» прозаїка, котра приховувала більш глибоке розуміння місії і ролі видатного мисленника, а разом із цим й центробіжної авторської ідеї. Йдеться про інтерпретацію Сковороди як «духовного батька українських дітей удови» – батька українських масонів. Власне, реалізації цієї установки підпорядкований подієвий план твору, що складається із подорожей, пригод українського «пройдисвіта» в Європі, із знайомств і спілкувань із представниками масонських орденів тощо. Усе це «ходи» єшкілевської стратегеми – гри у таємницю, приховування езотеричного змісту за авантюрним сюжетом. Авторська позиція зринає у найбільш непростих з точки зору інтерпретації картинах, образах, сповнених символічного змісту, закодованого в езотеричних символах і знаках. Вони з'являються у снах-візіях героя, ритуальних дійствах – тобто у духовних площинах. Саме в цих картинах, на наш погляд,

В.Єшкілєв найвідвертіше реалізує власну метаісторичну та метакультурну концепцію, що резонує у різних вимірах тексту завдяки прийому реплікації.

Зупинімося детальніше на цих твердженнях. Насамперед зауважимо, що письменник не ставив за мету створення власного варіанта «біографії» Г.Сковороди (така інтерпретація жанру твору призвела до помилкового визначення О.Галичем твору як «квазібіографії») і навіть не «апокриф мандрів» у його прямому значенні (з таким авторським визначенням полемізує П.Білоус), а прагнув подати шлях духовного просвітлення українського філософа. Тому у творі герой постає не в іпостасі рядового члена масонського братства, а *як містик, котрий пережив одкровення, пізнав Абсолют, якому відкрилися закони світобудови, явилася душа рідної землі*.

Таку ідею автор розгортає у тексті за принципом спіралі, відмовляючись від лінійного сприймання часу, реалізуючи ідею метаісторичності. Цей прийом дозволяє циклізувати час у творі й об'єднати минуле (сюжетну лінію Г.Сковороди) і теперішнє (лінія Гречика та Вигилярного).

Езотеричне розуміння переживання метаісторичного, суголосне відтвореному в аналізованому романі В.Єшкілєвим, сформульоване С.Булгаковим й описане у «Троянді світу» Д.Андреєвим так: «Метаісторія - це сукупність процесів, які перебігають в інших прошарках інобуття, що занурені в інші потоки часу та інші види простору; вони іноді проявляються у процесі, який ми сприймаємо як історію» [1]. Відповідно метаісторичним осяянням є синтетичне й одночасне охоплення містиком епох, усього метаісторичного космосу цих епох з великими і протиборчими в них началами [1].

Саме таке переживання Г.Сковороди стає ключовим у його духовній подорожі, відправним пунктом його духовного шляху. У композиції твору воно відіграє роль смислотворчого центру, від якого завдяки прийому реплікації авторський наративний посил проникає в усі виміри твору: виявляється на сюжетно-подієвому й образному рівнях. Така специфіка цього уривку забезпечується символічністю образів-знаків, які мають високий інформативний і когнітивний ресурс.

Розповідь про подорож Європою Г.Сковороди В.Єшкілєв розпочинає із констатації особливої місії філософа, запропонованої йому масонами: «Його планували зробити охоронцем і доглядачем того теплого озера, на якому до пори зимуватимуть срібні птахи. Йому пропонували роль у стратегії, ретельно розкресленій і розпланованій на кілька століть. Стратегія передбачала майбутнє руйнування імперії і створення на її землях федерації слов'янських держав під наглядом і покровом старих республік. […] Одна з них (майбутніх держав – О.Г.), з центром у Києві, мала отримати назву Ruthenia» [8, с.25]. Ця назва спровокувала візіонерські інтенції Сковороди, викликала містичне осяяння – метаісторичне переживання, яке відкрило сутність буття та метакультурну особливість Батьківщини. Воно й визначило подальші духовні пошуки мандрівного філософа, символічно відтворені автором у трьох стадіях перетворень героя (стадії Венери, Меркурія, Урана), що відтворювали алхімічний процес створення філософського каменя. Фактично, за В.Єшкілєвим, Г.Сковорода й був філософським каменем Ruthenia.

У романі процес осяяння описано так: «…Спочатку він (Сковорода – О.Г.) марив видіннями майбутньої степової республіки. Він бачив тисячоголове віче, яке обирає Княжу раду, золотий блиск київських куполів, патріарха при райських дверях Святої Софії. Бачив іншу Софію, містичну Діву Навну у сапфірово-синьому небі майбутньої республіки. Ту, що береже і благословляє. Потім у цих видіннях почав панувати колір троянди. Золоте сяйво налилося кривавими відтінками, а шум битв заступив літургійні співи. Він згадав, що стадія Червоного Лева має подвійну природу, що в ній присутній *древній жіночий первень – містичне начало землі*, відомого алхімікам як Las Virginis – Молоко Діви. Це було священне, життєдайне і нестомлене Молоко. Проте Молоко благої Навни пролилося не на спраглі ґрунти, а потрапило до жертовної чаші прадавньої степової богині Карни, *безжальної володарки амазонок. Богині крові* і *мстивих земляних сил*. Він бачив у снах її темне оголене тіло, скоріше чоловіче, ніж жіноче. Тіло, котре створено не для продовження роду, а *для безкінечної битви жорстоких прадавніх богів*. […] Воно ставало великим змієм, а потім з плазуючої форми виростав над принишклими степами і підносив свою сокиру Кром – бог

воїнів, тіні яких все ще блукали між курганами і кам'яними бабами. […] А ще попри ретельні моління, він (Сковорода – О.Г.) не міг забути тілесної форми Карни-Крома, дивовижної плоті, яка поєднала підкоряючу силу чоловічих м'язів зі спокусливою жіночою пластикою. […] …він мав вирішити цю велику загадку. Таємницю стосунків і вищого призначення двох могутніх породжень первісної натури. Двох нез'єднаних та нероздільних первнів природи – Софії і Крома. Тисячолітню загадку алхімічних елементів, які у з'єднанні дають життя досконалому Андрогіну» [8, с. 25-26] (письмівки наші. – О.Г.).

Цей уривок містить ключовий образ-символ – Софія/Навна, який має гностичну інтерпретацію, що підтверджується реплікативними образами-символами.

Зауважимо, що поняття «реплікація» активно вживане у біологічних, математичних і технічних науках, зокрема у комп'ютерних системах і означає процес самовідтворення через копіювання, передавання. Запозичуючи цей термін із відповідних галузей, ми прагнемо визначити художній процес реалізації авторської наратії (позиції письменника в інтерпретації явищ буття) через вибудовування ланцюга образів-символів, які ідентичні за змістовим наповнення. Вони нагадують молекули або самовідтворювальні системи одного ряду, які є носіями певного інформаційного блоку.

Яскравою ілюстрацією цього прийому є наведений уривок та й загалом уся композиція роману «Усі кути трикутника» (йдеться про *формальні аспекти* реалізації авторської позиції у творі).

Традиційно образ-символ Софії асоціюється із ідеєю вищої мудрості, жіночності та краси, є уособленням «жіночної таємниці світу» (С.Булгаков), душі світу, началом, завдяки якому Бог створив світ (П.Флоренський). Зрештою вона є персоніфікацією Божої любові та одночасно любові до Бога. Таке смислове ядро образу сформоване у надрах еллінсько-християнської культури. Завдяки європейському містицизмові, російській релігійній філософії XIX – XX століття (С.Булгаков, П.Флоренський, М.Бердяєв та ін.), письменникам-теософам доби «срібного віку» (О.Блок, А.Бєлий, В.Соловйов, В.Іванов та ін.) цей символ став надзвичайно популярним.

Проте у романі В.Єшкілєва смисловим ядром образу Софії стає гностицизм, власне, давні гностичні теорії. Важливою рисою гностичної Софії є її трагічна амбівалентність: у ній поєднана ідея світової душі, у платонівському трактуванні та негативне, приземлене начало, уособлення матерії. С.Ватман щодо цього зауважив: «Іриній Ліонський, найвидатніший єресиолог раннього християнства, називає Софію *"хтивістю, Софією, андрогіной"*. За ученням гностичної школи офітів, Софія містить в собі певне негативне начало: вона – Дух святий, або Дух-Жона, яка через свою наддосконалість і самодостатність "перелилася вліво": ця сила, що "перелилася вліво" сходить у безодню вод і створює собі тіло з води, стаючи "світлим центром матерії". При цьому вона *стає полонянкою матерії* і, прагнучи вирватися з полону, створює видимий світ. *Софія, начало божественне, але здеградоване, занепале, що бореться з неживою матерією, прагнучи подолати її через гнозис, і в цьому сутність буття*» [3, с. 144] (письмівки наші. – О.Г.).

Цей смисловий код, а точніше гностичне трактування сутності Софії, реалізовує В.Єшкілєв через прийом реплікації. У наведеному уривку стикаємося із рядом таких символів: з одного боку, Карна – богиня воїнів (в українській міфології – богиня-плакальниця [4, с. 222]) – є втіленням здеградованої жіночності, що поступилася чоловічій мілітарності, Кром – киммерійский бог воїнів, з другого – Софія/Навна. Перша група образів є втіленням «іншої», темної сторони Світової Душі – це уособлення хаосу, трагічного порушення світової гармонії. Друга – це символ Абсолюту, ідеального стану світу, порядку, а також метакультурної суті душі народу (враховуючи інтертекстуальні перегуки з езотеричною концепцією Д.Андреєва, трактуємо образ Навни як уособлення соборної душі нації).

Вони співіснують у дивовижній і суперечливій єдності, символічним репрезентантом якої є *Андрогін*. М.Еліаде у праці «Мефістофель і андрогін» зазначав, що «єдність протилежностей в Богові є найбільшою таємницею» [13, с.128]. Це таємниця Андрогіна – первісної цілісності, що є вічною драмою людини, котра «відчуває розлуку з чимось могутнім, іншим, позачасовим» [13, с.193]. В інтерпретації вченого, це втрата людиною чистої духо-

вної природи, яку вона намагається подолати через містичні практики, теософію, мистецьку творчість.

Саме ця загадка постала перед героєм роману В.Єшкілєва «Усі кути трикутника». Вона спонукала до духовних пошуків і прозрінь, які стосувалися не тільки долі людини, але й долі народу. Такою була сутність гностичного послання письменника, що реалізувалася у різних реплікативних формах. Продовженням смислового ланцюга Софія/Навна – Карна/Кром – Софія/Кром – Андрогін стали образи роману. Так, втіленням амбівалентної суті «світової душі» стають сестри Констанца і Клементина, Констанца і Ліда. До речі, Констанца Тома є своєрідним втілення «софійної суті», адже через гнозис вона прагне вийти у духовні виміри, досягти досконалості. Письменник зауважує, що це була вельми освічена на свій час жінка, котра перебувала у постійному духовному пошукові, еротичних та інтелектуальних експериментах, які відкривали сутності людської натури і таємниці підсвідомого: «Констанца Тома була із тої різновидності багато обдарованих, пристрасних та романтичних натур, яким було тісно і душно у звичаєвих рамках, що обмежували жіноцтво XVIII ст. Масонство слугувало цим бароковим жінкам відправною станцією для пошуків тої таємничої досконалості, яка у вільномулярських трактатах іменувалася Істинною Гармонією» [8, с. 113-114]. Емблематичним втіленням Андрогіну є й двійнята Амалія й Амадео з «Олімпусу», а також Ліда та Вигилярний у пригодницько-детективній сюжетній лінії про події сучасності.

Усі ці образи об'єднані однією авторською інтенцією – ідеєю подолання земної (матеріальної) сутності й досягнення ідеального духовного виміру, який знаменує досконалість, божественність, абсолютну свободу, позачасовість і позапросторовість. Реалізація цієї мети здійснюється через ритуал. М.Еліаде називає цей процес «ритуальною андрогінізацією», коли «на рівні фізіологічного досвіду здійснюються спроби віднайти спосіб духовного існування» [13, с. 183].

В.Єшкілєв на сюжетному рівні реплікує ритуальне дійство пізнання Андрогіна: це три стадії духовного перетворення Сковороди; оргія Клементини, Ліди та Григорія; Клементини, Амадео і Амалії; Вигилярного, Ліди та Лілії. Усі ці епізоди є реплікантами ритуалу «трьох кутів трикутника», описаного Констанцою Тома у листі-притчі. Він символізує триєдину природу усього сущого: матерія, душа та дух. У цьому випадку спостерігаємо подібну до описаного вище ситуацію, коли існує центр авторської нарації (лист), в якому закодоване «таємне» послання, що має певний сакральний зміст, і його «молекули»-репліканти, які моделюють це інформативне ядро у різних сюжетних і композиційних вимірах.

Отож, аналіз, проведений у цій науковій студії, дає можливість зробити кілька важливих висновків. По-перше, роман В.Єшкілєва «Усі кути трикутника» є своєрідним авторським експериментом з пошуку адекватних прийомів реалізації авторської нарації. Результатом його є прийом реплікації, особливістю якого є навіювання авторського посилу через повторення образів-символів ідентичних за змістом. Це повторення має чітку структуру: є смисловий центр, у якому завдяки мові-коду моделюється відповідна ідеологема, котра у подальшому розгортанні сюжету реплікується через ланцюг ідентичних за змістом, але відмінних за формою образів-символів. Цей процес відбувається на всіх композиційних рівнях.

По-друге, описаний нами прийом є своєрідним «ходом» у стратегемі В.Єшкілєва. Його завдання не тільки ретранслювати авторський наратив, але й провокувати читача на інтелектуальний пошук. Таким чином, він є прийомом інтелектуальної гри автора з реципієнтом.

По-третє, стратегема В.Єшкілєва, представлена в аналізованому романі, обумовлена і детермінована містико-езотеричним дискурсом. Тому, вважаємо, що описаний нами прийом реплікації за своєю природою є породженням специфічного містико-езотеричного світосприймання і генетично зв'язаний із вченнями такого типу.

По-четверте, у романі «Усі кути трикутника» завдяки прийому реплікації письменник проілюстрував ідею метаісторичної та метакультурної суті України, представлену у містичних візіях і духовних пошуках мандрівного філософа Г.Сковороди. У реалізації цієї ідеї важливу роль відіграла інтертекстуальна парадигма ключових образів-символів (Со-

фії/Навни, Карни/Крома, Андрогіна, трикутника), що відсилає читача до гностичних та езотеричних учень.

І наостанок. Усі ці спостереження є ілюстрацією письменницького бачення взаємодії форми і змісту у творах постмодерністської епохи, про яку В.Єшкілєв писав: «Зміст виходить з моди. […] Форма остаточно вілущилася від знання і почала жити самостійно, творячи зміст відповідно до своїх суверенних потреб» [7, с.122]. І далі: «"Люди чистої форми" (постмодерністи – О.Г.) – теж люди. Ім теж важко жити і страшно помирати. […] Для цього вони намагаються вивести з крейзанутої Форми сякий-такий Новозміст» [7, с. 124].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев Д. Роза мира. / Даниил Андреев// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-reading.link/chapter.php/2385/6/Andreev_-_Roza_Mira.html
2. Білоус П. Спроба похитнути канон / Петро Білоус// ЛітАкцент. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litakcent.com/2012/03/01/sproba-pohytnuty-kanon/
3. Ватман С.В. Образ олицетворенного женского мирового начала в традициях Запада и Востока / С.В.Ватман // Вестник СПбГУКИ. – 2011. – март. – С. 138-150.
4. Войтич Валерій. Українська міфологія. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
5. Галич О. Особливості постмодерної квазі-біографії: В.Єшкілєв «Усі кути трикутника» // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – №12. – С. 153-161. С. 153
6. Єшкілєв В. «Я не став магом, але вмію передбачати…» // [Електронний ресурс]: www.gk-press.if.ua/node/5981
7. Єшкілєв В. Інше гроно проникнень і свідчень. – Івано-Франківськ: «Лілея – НВ», 2006. – 127 с.
8. Єшкілєв В. Усі кути трикутника. – К., 2012. – 248 с.
9. Корнелюк І. Перше прочитання. Гра з історією /Інна Корнелюк // Єшкілєв В. Усі кути трикутника. – К., 2012. – С. 241-244.
10. Микицей М. Сліпуче коло провокаційного прочитання : [про кн. В. Єшкілєва „Усі кути трикутника: апокриф мандрів Григорія Сковороди" (К., 2012)] / Марія Микицей // Літературна Україна. – 2012. – 31 трав. (№ 22). – С. 12.
11. Трофименко Т. Чи погано бути пройдисвітом? Апокриф мандрів Григорія Сковороди за Володимиром Єшкілєвим/Тетяна Трофименко. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zaxid.net/2012/05/21.
12. Шаталова І. Специфіка розкриття образу Григорія Сковороди в романі В.Єшкілєва «Усі кути трикутника» / І.О.Шаталова// Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – №22 (281). – С. 210-215
13. Элиаде М. Мефистофель и андрогин. – СПб: Алетейя, 1998. – 374 с.